

Življenje dr. Antona Vratuše, ki mu te dni mejo postavlja že 95. leto, je prav gotovo ena najbolj nenavadnih, zanimivih in vznemirljivih, pa tudi bogatih zgodb, ki jih je kdaj živel kakšen prekmurski človek.

Bistri kmečki otrok si je že zgodaj zaželel pogleda prek obzorij siromašnih goriških bregov, stisnjenih med avstrijsko in madžarsko trpko sosedstvo. Zaželel si je, da bi z blatnih kolnikov, ki vodijo v brezpotja, hodil po veliki cesti v svet. Z odločitvijo, da si svojo intelektualno radovednost poteši na soboški gimnaziji, je iz svojih rodnih Slaveč stopil prvi odločilni korak po tej beli veliki cesti. Po njej še vedno hodi in kot pravi sam, na njej doživlja vselej znova vsakršna presenečenja, ampak kar koli dobrega ali slabega se mu je pri tem zgodilo v življenju, in obojega je bilo za eno samo človeško življenje skorajda preveč, se je vedno vprašal, kaj je v tem dobrega - takega, na čemer je mogel graditi naprej. Je mar to misel mogoče razumeti drugače kot vztrajno in strastno vodilo hoje po veliki beli cesti življenja.

Hoja po tej cesti pa radovednega srečevalca našega popotovalca izziva k postavljanju mnogih zanimivih vprašanj.

Nemara tisto, katero mesto, v katerem je našemu popotniku dalj časa kot drugod zastal korak, je v največji meri vplivalo na njegovo svetovljansko držo in širino misli, ki daleč presega običajno slovensko zamejenost. Je to bila že Sobota ali morebiti Ljubljana, Beograd, morda New York, Milano, Pariz, ali katera druga prestolnica?

Pa vprašanje, česa se je loteval z večjo študijsko in raziskovalno strastjo. Gimnazijskih lekcij in prvih literarno-zgodovinskih razprav že pred maturo, študija slavistike in literarne zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti, kjer je za raziskavo o prekmurskih narečjih, kar je tudi kasneje ostala njegova strast, dobil svetosavsko nagrado? Je to bil študij jezikov, stenografije? Kasnejši podiplomski študij z doktoratom na Visoki politični šoli v Beogradu, mednarodne politike, teorije samoupravljanja in participativnega odločanja oziroma demokracije, teorije in prava obalnega morja, položaja in zaščite manjšin, zgodovine prekmurskih protestantov in položaja Romov?

Pa vprašanje, kdo vse je vplival na izoblikovanje njegove nagnjenosti k raziskovalnemu delu in znanstvenemu načinu mišljenja. So bili to njegovi gimnazijski profesorji, univerzitetni učitelji dr. Fran Ramovš, ki je morebiti v Vranu, kot se je takrat naš popotnik podpisoval pod svoje članke, videl svojega naslednika? France Kidrič, Ivan Prijatelj, Rajko Nahtigal, Anton Ocvirk in drugi, ki so v njem spodbudili odločitve, da je hkrati z diplomom pripravljaval tudi že dizertacijo o Levcu in Ljubljanskem zvonu, žal nedokončano, ker je zagovor prekinila vojna?

Pa vprašanje, kdo in kaj je oblikovalo njegov klen in premočrten značaj. So to bili njegovi preprosti, a strogi starši, krog Mladega Prekmurca, kolegi iz znamenitega predvojnega slavističnega seminarja, s katerimi se je leta 1941, takoj po okupaciji in še pred Osvobodilno fronto odločil za upor? So to bili interniranci v italijanskih koncentracijskih taboriščih, ki jih je, po prenehanju medčloveškem trpljenju in poniževanju, postrojene v brigado iz Raba pripeljal v Slovenijo? So bili to partizanski tovariši iz političnega in vojaškega vodstva slovenskega odpora Lidije Šentjurg, Luka Leskošek, Edvard Kardelj, s katerim je dolga leta sodeloval kot vodja študijskega dela njegovega kabineta? So to bili njegovi kolegi iz plejade znanih jugoslovanskih diplomatov Bebler, Mates, Kveder, Vejvoda, Velebit, Janez Stanovnik, kdo od ljudi, ki jih je srečeval v OZN in številnih diplomatskih misijah? Je bil to njegov mladostni in vse do smrti njegov najtesnejši prekmurski prijatelj Vanek Šiftar, s katerim ga je vezalo dolgo, iskreno in ustvarjalno prijateljstvo, vse od njunega prvega sodelovanja pri raziskovanju prekmurskih narečij do oživitve Parka spominov in prijateljstva na Petanjcih in ustanovitve znanstvene fundacije, ki ji, tudi kot oddolžitev temu prijateljstvu, predseduje vse do danes.

Pa vprašanje, kaj vse je pritegovalo in ostrilo njegovo prislovično delovno vnemo, izjemno disciplino in izostreno odgovornost. Je to bilo ilegalno delo terenca v okupirani Ljubljani, partizansščina z nevamim, a zelo občutljivim in vse do danes še ne ovrednotenem delom na povezovanju slovenske NOB z italijanskim odporniškim gibanjem? Pripravljanjem priključitve slovenske Primorske matični domovini in kasnejšim zavzemanjem za odkrivanje resnice o fojbah, je bilo to sodelovanje na Pariški mirovni konferenci in v borbi za povojno priznanje slovenskih zahodnih in severnih meja, konfrontacija z Informbirojem, izkušnja Madžarske iz leta 1956 in Češkoslovaške iz leta 1968? Nastanek in razmah gibanja neuvrščenih, delo v OZN, v vodstvu jugoslovanske diplomacije in beograjskem vodstvu nekdanje skupne države?

Pa vprašanje, kako se je naš popotnik, ki se za politiko ni pretirano zanimal niti kot študent niti kot udeleženec odpora v zgodnjem obdobju NOB, ko ga je pritegoval le boj za osvoboditev domovine, vseeno znašel v samem središču jugoslovanske in slovenske politike, kjer pa je kljub številnim odgovornim dolžnostim, tudi tistim z neprijetno izkušnjo, o kateri ne govori rad, vendarle vselej našel čas tudi za vračanje k svoji prvi ljubezni, k raziskovalnemu delu, bodisi slavističnemu bodisi družboslovnemu. Tudi tam je pustil globoke sledi, zaobsežene v njegovi bogati bibliografiji. Ne po naključju je tudi vodil beograjski Inštitut za družbene vede in kasneje ustanovil Mednarodni center za upravljanje podjetij v javni lasti v državah v razvoju, za katerega v Sloveniji tudi danes ni pravega razumevanja.

Povsem razumno si je mogoče zastaviti tudi vprašanje, kaj bi bilo, če po vojni, ko se je odločala usoda našega popotnika, odločujoči general ne bi zavrnil njegove prošnje za demobilizacijo iz JLA in vmitvi na ljubljansko univerzo za utemeljitvijo, da je fronta drugje in ne na univerzi. Morda drugačna odločitev ne bi do kraja mobilizirala vseh njegovih mnogih potencialov. Zagotovo pa bi prikrajšala slovensko zgodovino preteklega stoletja za enega njenih soustvarjalcev. Do vojne je namreč mislil le na slavistiko, jezik, literarno zgodovino, primerjalno književnost in kulturo. Leta 1941 pa je vse to postavilo na glavo. Najbrž pa je tako že moralo biti, kajti v enem svojih gimnazijskih heksametrov je zapisal: "Mi smo zidarji, bodočnost je naša, naše veselje, naše trpljenje, naša dolžnost in naše življenje."

Kaj torej je naš popotnik, hodec po veliki beli cesti? Je znanstvenik, akademik, večkratni častni doktor, profesor in pisec. Je diplomat z bogato izkušnjo in poznavanjem mednarodnih odnosov, je partizanski komandant in obveščevalec, je politik, je svetovljan, je borec za mir in za pravičen svet brez krivic. Vse to je, je pa tudi trden Slovenec, trajno zavezan svojim prekmurskim koreninam. S svojim srcem in tudi s pomembnim delom svojega znanstvenega opusa ni nikoli zapustil svojega Prekmurja. Kot sam pravi, mu je vedno bilo najlepše doma, le da je bilo včasih bolje, drugič slabše. In to je to.

Predvsem pa je skromen in srčno dober človek, ki mu je nerodno govoriti o svojem uspešnem in izjemno bogatem, tudi prek slovenskih meja cenjenem in upoštevanem delu. Samo del tega bogatega življenja je ujet v knjigo "Po beli cesti v svet", ki je prav danes zagledala beli dan. Morda bolj kot izziv kakšnemu mlademu zgodovinarju, da se kdaj resno loti "hoje po veliki beli cesti" in sledi korakom, ki so našega popotnika speljali z Vratušovega brega v takratnem od boga pozabljenem goričkem zakotju v veliki svet. Morda bo takrat odkril, da je v tem našem popotniku mogoče zaznati tudi nekaj hrepenenja, podobnega tistemu hrepenenju, ki osrečuje slepo deklico Korenovo Katico v Kranjčevi Povesti o dobrih ljudeh, pa Fujsovo bando, Senčke, Picčke, Koštrce in mnoge druge Kranjčeve prekmurske junake iz ravenskih močvar in goričkih globač. Prav to čudno nedoločljivo hrepenenje po boljšem, prijaznejšem, pravičnejšem, utemeljeno v srečevanju z nekdanjo prekmursko revščino in brezperspektivnostjo, ter vera, da je to dosegljivo, dela dr. Antona Vratušo, Vrana, dr. Urbana, Toneka, človeškega, človeškega po prekmursko.

Sam pa ob premislekih o njem ne morem mimo dveh svojih neposrednih doživetij z njim, z goričkim pojbičem, ki se je kljub očetovim pomislekom odločil po veliki beli cesti osvojiti svet. Bilo je na kosilu v Zvezdi po podelitvi naslova častni občan njemu in Mišku Kranjcu. To je bilo moje prvo srečanje z dr. Vratušo, o katerem sem veliko slišal iz pogovorov mojih staršev in drugih povojnih aktivistov, ki so se ob večerih zbirali na našem soboškem domu. Bil je predmet moje radovednosti in občudovanja. Obema odlikovancema je bilo v banketni dvorani nekam nerodno in v svoji skromnosti nista kazala prave sproščenosti. Za zdravico in čestitke predsednika občine se je po njunem očitno ne brez težav sklenjenem dogovoru zahvalil Miško Kranjec: "Midva, torej Tonek in jaz, pravzaprav ne veva natančno, kakšne naj bi bile najine zasluge, zaradi katerih ste nama s podelitvijo tega priznanja izkazali to veliko čast. Res pa je, da vam sramote nisva delala, to pa je dandanes že velika vrlina."

Drugo moje spominjanje pa seže v čas, ko sva se z Antonom Vratušo leta 1978 znašla, on v vlogi predsednika izvršnega sveta, jaz pa v vlogi predsednika skupščine socialistične republike Slovenije. Po koncu sestanka takratnega slovenskega političnega vodstva, na katerem sva bila obveščena, da naju bodo kandidirali za ti funkciji, mi je Vran z rahlim, njemu lastnim nekam plašnim nasmeškom dejal: "A se ti ne zdi, da bi bilo morda pametneje, ko bi najini vlogi zamenjali?" Lahko bi mu bil sin. A tisti dve leti, ko sva sodelovala, v letih ko so se že napovedovale zaostritve jugoslovanske krize, je bilo najino sodelovanje izjemno korektno in spoštljivo. Z veseljem se spominjam tega sodelovanja in štejem si v čast, da me je, čeprav veliko mlajšega, sprejel za enakopravnega sodelavca. Morebiti je bila dolga odsotnost iz Slovenije in s tem povezan pomanjkljiv vpogled v takratna politična razmerja med ključnimi akterji slovenskega političnega prizorišča ali morebiti njegovo razumevanje zgodnjih znamenj prihajajoče demokratizacije ZK in družb, ki jih je na prejšnjem delu v Beogradu zaznal drugače, kot mi v Ljubljani, bil razlog za njegov razmeroma kratek postanek v slovenski politiki. Kakor koli, sam sem ga po odhodu pogrešal, ker je bil nekako iz drugega, širšega sveta in z drugačno mislijo. In ker je bil Prekmurec. Tako kot sta bila to tudi Vanek Šiftar in Rudi Čačinovič, njegova prekmurska sopotnika in prijatelja, ki sta v pomembni meri usmerila moje življenje v politiko in mi bila zanesljiva svetovalca v marsikateri od mojih zagat.

Mnogi smo del svojih življenjskih poti prehodili skupaj z dr. Antonom Vratušo, s Tonekom z Dolnjih Slaveč. Vsak na svoj način, vendar vsi z globokim spoštovanjem in občudovanjem do njegove vztrajne in strastne življenjske poti. Zato mu z veseljem danes nazdravljamo in želimo, da še kar traja to njegovo potovanje in da še naprej z enako trdoživostjo, ustvarjalnostjo in modrostjo plemeniti in bogati našo skupnost. Da uživa v življenju in se z uspehom loteva svojih projektov. Marsičesa, kar je navdihovalo njegovo mladost, morda tudi nekaterih njegovih sanj ni mogoče izkupati iz preteklosti in oživeti. Čas se je premaknil in neizogibno je bilo potrebno razumeti in ustvarjati novo. Prav odkrivanje in razumevanje novega, ustvarjanje novega je tisto, kar razkriva najgloblji smisel Vranove hoje, njegovega življenja. Življenja zidarja novih časov.